

Folkbibliotekshistorien, folkbildningen och framtiden

Tommy Olsson

Paper presenterat vid konferensen

Mötesplats inför **framtiden** ARBETSLIV • UTBILDNING • FORSKNING

14–15 oktober 2009 i Borås

BORÅS STAD

Stadsbiblioteket

HÖGSKOLAN I BORÅS
Institutionen Bibliotekshögskolan

FOLKBIBLIOTEKSHISTORIEN, FOLKBILDNINGEN OCH FRAMTIDEN

Det unika och ideellt drivna Biblioteksmuseet i Borås är idag den enda institution i landet som systematiskt arbetar med att kartlägga och dokumentera de svenska studie- och folkbibliotekens historia. Verksamheten inom Biblioteksmuseiföreningen startade 1989 i ett samarbete mellan stads- och länsbiblioteket i Borås, Bibliotekshögskolan, folkbildningsorganisationerna och Sveriges Allmänna Biblioteksförening.

En viktig utgångspunkt för museets arbete är sambandet mellan folkbildning och bibliotek och detta sambands inverkan på och betydelse för demokratins genombrott och utveckling i vårt land. Vi tycker att det är högaktuellt att föra en diskussion idag om hur folkbiblioteken förvaltar det här arvet, om det lever eller tillhör det förgångna och vad detta i sin tur innebär för bibliotekens framtid.

Det har gjorts många försök att fånga in folkbildningsaspekterna när olika utredningar och skribenter formulerat sin uppfattning om folkbibliotekens mål och mening och ideologiska utgångspunkter. Ett centralt sådant gjordes i 1949 års betänkande av Folkbibliotekssakkunniga, Folk och skolbibliotek (SOU1949:28, där man (Bengt Hjemqvist och Sigurd Möhlenbrock skrev så här:

”...folkbiblioteksväsendets uppgift är att medverka till skapandet av kunniga och dugliga medborgare.

....

Folkbiblioteket skall fylla sin uppgift genom att till medborgarnas förfogande kostnadsfritt ställa böcker och annat material för förmedling av tankar och idéer: tidskrifter, tidningar, kartor, bilder, film, grammofonskivor. Det skall välja detta material så, att det bäst svarar mot medborgarnas behov, självfallet inom de gränser, som hänsynen till elementära konstnärliga krav uppdrager. Det skall lämna vägledning vid samlingarnas utnyttjande och aktivt verka för att största möjliga antal medborgare kommer i kontakt med de värden, som biblioteket representerar. Det skall samarbeta med andra organisationer...: skolor, universitet, museer, folkbildningsorganisationer, föreningar osv. *Det skall stå i centrum för bildningsarbetet* (min kursivering).”

Utredningens synsätt kom att präglade de stora samhällsatsningar som gjordes på folkbiblioteken under decennierna efter andra världskriget. Men vad betyder det här arvet för dagens folkbibliotek? Och har det någon betydelse för deras framtida utveckling?

Det här är alltså frågor som Biblioteksmuseet planerar att studera och också ge ut en debattskrift om så småningom. Vi har formulerat ett antal frågeställningar som behöver belysas i sammanhanget, frågeställningar som självklart hänger ihop och griper in i varandra;

Den första gäller hur folkbibliotek och studiecirkelbibliotek etablerades som två parallella system genom biblioteksförfattningarna 1912 och 1930. Hur såg förhållandena ut lokalt, levde man sida vid sida i harmoni, samverkan eller

konkurrens? Hade man samma mål eller olika? Vad betydde detta i sin tur för urval och utbud av böcker och annat?

Nästa fråga blir naturligt vad som hände under resans gång, från studiecirkelbibliotekens höjdpunkt under slutet av 30-talet då vi hade ungefär 5 500 sådana (exklusive de icke bidragsberättigade kyrkliga) med framför allt nykterhets- och arbetarrörelserna som största aktörer till den radikala kommunaliseringsvågen på 50-talet då de här biblioteken i stort sett försvann.

Bakgrunden till den här förändringen formulerades också den av 1949 års utredning där man förelag en avveckling av studiecirkelbiblioteken, inte för att de spelat ut sin roll i och för sig utan för att man ansåg att det var mera rationellt att de folkbibliotek som samhället nu skulle satsa på skulle ta över även de här uppgifterna. Hävstången för att åstadkomma förändringen var att statsbidragen skulle avvecklas. Detta skedde i och för sig inte men utvecklingen blev ändå den avsedda, inte minst genom det opinionsarbete i denna riktning som centralbiblioteken utövade.

Det uppdrag till de kommunala biblioteken som utredningen formulerade innehöll alltså ett åliggande att serva och samarbeta med folkbildningsorganisationerna. Tyngdpunkten på effektivitetsaspekterna när det gällde en kommunalisering innebar inte att man ifrågasatte verksamhetens innehåll, man ansåg bara att de kommunala biblioteken bäst kunde främja detta.

Sedan dess har naturligtvis mycket hänt. Det riktade statsbidraget till folkbibliotek ersattes av det allmänna skatteutjämningsbidraget på 60-talet och därmed försvann också den statliga styrning som var kopplad till de riktade bidragen, vi har trots en bibliotekslag ett så gott som totalt kommunalt självstyre när det gäller folkbiblioteken och folkbildningsorganisationernas verksamhet har genomgått mycket stora förändringar, både till innehåll och organisation.

Finns då sambandet och folkbildningsmålen kvar i dagens folkbibliotek och hur yttrar det sig i så fall?

I de många målformuleringsförsök som gjordes under 70- och 80-talet lyfte man gärna fram samverkan med folkbildning/studieförbund som viktig. Samtidigt tenderade man att sätta likhetstecken mellan folkbildningsbegreppet och studieförbund, en väsentlig insnävning där man ju riskerar att tappa bort folkbildningens innehåll och själva bildningsbegreppet. Det synsättet förefaller i hög grad leva kvar i också i dagsläget.

Folkbiblioteken har under de båda senaste decennierna haft en tydlig svängning från 70-talets ofta ganska hårt moraliserande syn på biblioteket uppgift och därmed också på urvalet av medier till ett synsätt där efterfrågestyrning, dagsaktualitet och serviceaspekter dominerar. De ideologiska aspekterna på verksamheten känns alltmer frånvarande, inte minst om man ser hur dessa speglas eller kanske inte speglas i våra bibliotekstidskrifter och fackboksutgivningen på området. En genomgång av de senaste årens Biblioteksblad och DIK-forum styrker den här uppfattningen.

En fråga i sammanhanget där detta känns mycket tydligt är de diskussioner som för(t)s om olika former av avgifter på utlåning. En fri tillgång till bibliotekets medier är ju rimligen en kultur- och informationspolitisk hörnsten med folkbildande utgångspunkt.

Före bibliotekslagens tillkomst 1996 handlade debatten oftast om avgifter på boklån och initierades från politiskt håll. Den diskussionen är numera död men vi har i stället haft avgiftsbeläggningar av andra medier och tjänster där biblioteksledningarna ofta själva tagit initiativen, kanske utifrån upplevelsen av ett politiskt tryck, kanske för att man själva inte ser något konstigt i saken. Video- och dvd-filmer, tillgång till internetdatorer och mikromedier för släkt- och hembygdsforskning är sådana områden, detta trots att de ideologiska/politiska skälen för att tillhandahålla sådant rimligen är desamma som gäller för tryckta medier, dvs. folkbildande i bred bemärkelse.

En ytterligare aspekt i sammanhanget är de förändringar som den nya digitala tekniken inneburit för folkbiblioteken, ekonomiskt, innehållsmässigt och ideologiskt. Datakurser för pensionärer som många bibliotek anordnat är i och för sig ett exempel på praktisk folkbildning. Samtidigt finns mycket fjärmande i sig i en teknifiering för ovana användare förutom det ekonomiska utrymme som tas i anspråk.

De frågor som bör ställas är således: går det att kombinera mer eller mindre renodlad efterfrågestyrning och avgifter av olika slag med ett folkbildande uppdrag. Hur ska det i så fall gå till? Tar biblioteken in folkbildningsbegreppet i sin användning av den nya tekniken?

Ytterligare en fråga gäller hur bibliotekens politiska status förändrats och vad detta i sin tur betyder för deras utveckling organisatoriskt och ideologiskt inklusive som folkbildande organisation. Vår hypotes där är att det skett en avgörande organisatorisk devalvering av såväl folkbiblioteken som bibliotekscheferna på senare år.

Bibliotekschefen är således oftast inte förvaltningschef numera utan det finns både en och ibland två eller t o m ännu flera filtrerande lager av chefer högre upp i organisationen, kulturchefer, fritids- och kulturchefer, utbildningschefer osv. Samtidigt har biblioteksrådet blivit kulturnämnd som blivit fritids- och kulturnämnd som blivit bildningsnämnd ed.

Allt detta har i sin tur medfört att biblioteksfrågor sällan diskuteras politiskt även om så kan bli fallet någon gång som t ex i anslutning till att man upprättar de lagstadgade biblioteksplanerna eller redovisar de årliga utlåningssiffrorna. I övrigt tas biblioteken i hög grad för givna och som en väl fungerande löpande vardagsverksamhet.

De minskade direkta kontakterna mellan biblioteken och den politiska nivån och den uteblivna diskussionen är enligt samma hypotes till klart men för bibliotekens möjligheter att hävda sig och att skapa förståelse för det mångsidiga och komplicerade kultur- och informationspolitiska och folkbildande uppdrag som man har haft att förvalta. Det innebär också att bibliotekscheferna inte längre är pådrivande biblioteksideologer på det sätt som man ofta var tidigare.

Sammanfattningsvis har jag alltså målat upp en bild av folkbiblioteken som en institution i samhället som håller på att tappa sina ideologiska rötter och särskilt då anknytningen till folkbildningen och uppgiften att vara ett verktyg för den demokratiska utvecklingen.

Det som pekar mot detta är en kombination av utebliven debatt i sådana frågor i våra tidskrifter och vår facklitteratur, sammanblandningen av folkbildning och studieförbund, den starkt ökade efterfrågestyrningen av utbudet, tendensen att försöka avgiftsbelägga sådant som är juridiskt möjligt att göra så med, de minskade kontakterna mellan biblioteken och den politiska nivån och bibliotekschefernas devalvering i de nya organisationerna.

Är det här en riktig bild eller en subjektiv och tillspetsad vrångbild?

Det tänker vi på Biblioteksmuseet försöka fundera vidare kring. Vi kommer att göra det på en rad olika sätt, genom att initiera diskussioner som vid den här konferensen, genom att ta upp frågan i vårt medlemsblad och slutligen genom att ge ut en särskild debattskrift.

Tommy Olsson
Ordförande i Biblioteksmuseiföreningen